

ЧИПРОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

(Обзорен библиографски опис)

Карол Телбизов

В статията си „Българската литература през XVII в.“ (Литературна история. Кн. 1, 1977) акад. П. Динеков, проследявайки развитието на литературното творчество на българските католици през XVII в., основателно констатира, че „католическата литература в България не е установена библиографски, не са проучени отделните писатели и съчинения, не е изяснен въпросът за мястото на католическата литература в цялостната система на българската национална литература“ (с. 10).

С настоящия обзорен опис се прави пръв опит да се запълни, макар отчасти, тази празнота в нашата литературна история и да се предизвика интерес у специалистите към по-нататъшния проучвания на този немаловажен въпрос на нашето духовно творчество.

Описът обхваща само католическите литературни произведения, написани до края на XVII в. в средището на българския католицизъм — Чипровец — и тези, създадени през XVIII и XIX в. извън пределите на българските земи, плод на чипровския политически и културен климат и традиции, образуващи в своята цялост книжовното течение — Чипровската книжовна школа.¹ Другите католически литературни произведения (на павликяните-католици от Пловдивско и от Дунавския край и на тези от Банат) ще бъдат обект на следващи обзорни описи.

След излизането от печат на „История на България, съставена през 1761 г.“ от българския францисканец Бл. Клайнер (изд. на БАН, 1978), вече определено може да се говори за „Чипровска книжовна школа“. Нейните върхове „Абагара“ на Ф. Станиславов, богословските, философските и историческите произведения на П. Богдан, Я. Пеячевич, Кр. Пейкич, Фр. Пеячевич, Бл. Клайнер, Е. Ферменджин и др., пътеписите и богатото епистолярно наследство недвусмислено сочат, че тя не е случайно и лишено от обществено значение явление в нашата културна история, а книжовно течение с дълготрайна и интензивна творческа дейност, богато по съдържание и с ярко изразен национален облик.

Характеризира се със следните по-главни особености: а) възникнала е и се е развивала под влиянието на външни исторически фактори; б) произведенията ѝ в по-голямата си част са на чужди езици; в) дейците ѝ са били български католически духовници, сред които е имало и неколцина приобщени чужденци; г) не е имала връзка с други български книжовни школи и изобщо с местните православни литературни традиции; д) била е политически ангажирана в активна борба за защита интересите на българския народ през XVII и XVIII в.; е) отличава се с богатството на жанровете; ж) в продължение на два века е творила в изгнание, и др.

а. Зародила се е през XIV в. в стария Чипровец със скромната задача да задоволява потребностите на католическото богослужение на малкото местни католици, запазили вярата си от XIV в., и да улеснява връзките им със Св. престол. Решителен толък за нейното излизане извън тесните стени на Чипровския католически молитвен дом е получила с идването в България в края на XVI в. на босненски францискани, изпратени да проведат решенията на Тридентския събор (1545—1563 г.).² За кратко време тези мисионери увеличили броя на българското католическо царство, покръствайки хиляди павликяни-еретичи от Пловдивско и от Дунавския край — най-просветената и най-прогресивната част от българския народ през Средновековието.³

За укрепване на постигнатото е била изградена мрежа от францискански манастири с килийни училища, подчинени на Босненската францисканска провинция, към която е функционирала още от 1372 г. Българска кустодия. Започнала е и усилена дейност по подготовката на духовници от местен произход. За тази цел ежегодно са бивали изпращани по десетина младежи да се учат в чужбина.⁴ В резултат за едно-две десетилетия е била създадена българска католическа духовна и светска интелигенция, от средата на която са излезли видни епископи и архиепископи, книжовници, общественици, учители и др. и се е повишавало общото културно равнище на българското католическо население.

Венец на стремежа да се укрепи здраво католицизмът в България е било обаче последователното учредяване на шест католически епископии — Софийската, Никополската, Марцианополската, Призренската, Скопската и Охридската, — три от които (Софийската, Марцианополската и Охридската) са били въздигнати в архиепископии. С това фактически е била създадена втора по значение българска църква. Шест епархии с голям брой високообразовани и добре подготвени за мисионерска дейност монаси, опиращи се на моралната и материалната опора на Св. престол и на някои католически държави, това е било отлична организационна предпоставка за възбуждане на разнообразна и богата по съдържание църковно просветна дейност от страна на обновената българска католическа църква.

Тези постижения на католическата пропаганда в българските земи съвпадат по време със стопанския подем на Чипровския край,⁵ откъдето се е разгръщала мисионерската ѝ дейност през XVI и XVII в., с разлагането на повечето от павликянските църковни общини поради идейното обединяване на павликянската ерес, с усиляването на процеса на елинизирание на българската православна църква, с упадъка на османската военна мощ и с активизирането на австрийската политика в Югоизточна Европа⁶ и с липсата на една обща национална идейно-политическа платформа, обединяваща в едно цяло българския народ.

б. По-голяма част от познатите на нашата литературна история произведения на Чипровската книжовна школа са на латински и на илirianски. (Има и немалко епистоларни произведения на италиански, немски и унгарски.)

Латинският език се е наложил като книжовен на българските католици в качеството му на култов на католическата религия и на служебен на Римската църква, и на държавните институции на страните, с които нашите католици са поддържали връзки. Той е бил и предпочитаният в областта на научните изследвания през XVII и XVIII в.

Илirianският език (наричан и „словенски“, „далматински“) е бил общ култов и църковно-литературен език на южнославянските католици (хървати, босненци, далматинци, словенци), оформил се в процес на продължително развитие на базата на сръбохърватски език, писан с латиница.⁷ На този език са се печатали богослужебни книги по западен обред за католическата култова практика за всички южнославянски католици и са се извършвали религиозни обреди.⁸ Той е бил за южнославянската католическа общност това, което е бил православният черковнославянски за православните славяни, респ. „латинският за хуманистично възпитана Европа“⁹.

Илirianският език е проникнал в България едновременно с приобщаването на първите българи към католическата религия през втората половина на XIV в., когато унгарският крал Лудвик Велики, завладял за кратко време Видинския край, е успял с помощта на босненски мисионери францискани да покатоличи известен брой българи.¹⁰ През XVII в. в условията на разгърнатата пропаганда на католицизма в българските земи печатаните на илirianски език църковни книги и учебни помагала за килийните училища са се оказали твърде необходими за разрастващата се култова практика и учебно-възпитателна работа.¹¹ Разбира се, за приемането и утвърждаването на илirianския език като книжовен език на българските католици са допринесли и други фактори: липсата на установен български книжовен език, езиковата подготовка на голяма част от българското католическо духовенство, следвало в Илirianския колеж в Лорето (Италия), присъствието на дубровнишки колонии в българските земи, преклонението пред повисокото културно равнище на хървати, словени и др., които са си имали културни институции, йерархическата зависимост на българските католици от някои църковни институции, общи за южнославянските католици (Босненската францисканска провинция, Антиварската католи-

ческа архиепископия, на която е била подчинена Софийската католическа епископия, и др.), племенното славянско родство и общата участ на българските и на южнославянските католици в системата на римокатолическата църква и др. В крайна сметка решаваща роля в случая е изиграло обстоятелството, че на илирийски език е имало църковни книги, разбираеми за българското духовенство, тъй необходими за всекидневната му църковна дейност. То е било така свикнало с него, че го е смятало за „свой език“.¹²

На илирийски език са били напечатани първите печатни книги на дейци на Чипровската книжовна школа (преведените от П. Богдан религиозни книги), първата философска творба на Кр. Пейкич и Букварът на М. Гроздич. Илирийският език е станал и канцеларски на българските францискани, редом с латинския.¹³

Българският език не е бил елиминиран от духовния живот на българските католици. Той си е останал езикът, на който вярващите са общували с църковните институции, духовниците са чели евангелието и апостола и са проповядвали, извършвали са църковни обреди и са превеждали и илирийски църковни книги, религиозни поучения и задължителни текстове на молитви и песни. Този език е бил говоримият народен език. На живия народен български език е издадена първата печатна книга, предназначена за българските католици — Абагара, — и са написани десетки писма от духовници и миряни, адресирани до Св. престол и до Конгрегацията за разпространение на вярата. По ред обективни причини през XVII в. той още не е можал да измести илирийския и да се издигне до положението на книжовен език на българските католици. Това е станало едва през втората половина на XIX в. в Банат.¹⁴

При превеждане на български на текстове на молитви и др., за изразяването на неща и отношения, свързани с католическото вероучение и култ, за които в тогавашния български език не е имало адекватни думи, по правило са бивали употребявани илиризми (каквито се срещат в изобилие и в „Абагара“, и в съвременния език на банатските българи). И обратно: при ползуването на илирийския език от дейците на Чипровската книжовна школа са се утвърдили в него и много български езикови форми. По този начин илирийският език като книжовен език на българските католици не е бил използван в неговата чиста форма, а примесен с български думи на степен до почти побългаряване.¹⁵

Чрез произведенията на Чипровската книжовна школа на чужди езици (в коя ли европейска държава през Средновековието националната литература е на народен език!) българската творческа мисъл се е извила и извън пределите на българските земи, получила е международно значение, сраснала се е с общоевропейската литература и е изграждала мост между поробена България и просветена Европа. Политическото значение на този факт се е изразило в приноса, който е дала за утвърждаването на българското име (мнозина книжовни дейци са посочвали българския си произход), в повдигането на авторитета на поробената български народ и в извеждането на освободителната му кауза на сцената на европейската дипломация. Както отбелязва В. Бехиньова, произведенията ѝ са били единственият авторитетен извор, по който Европа се е осведомявала за България.¹⁶

в. Творци на Чипровската книжовна школа са били цяла плеяда високообразовани български патриоти-хуманисти, кръвно свързани със своя народ, живели „с дръзката мечта да освободят своята родина“¹⁷ и да допринесат за издигането на по-високо ниво обществено-културното равнище на народа си. Сред тях изпква с целия си ръст на величава барокова личност П. Богдан Бакшев, видният ръководител на българската католическа църква, талантливият писател и преводач, основоположникът на съвременната българска историография и идеолог на народноосвободителното движение от Северозападна България през XVII в. Сред тях са още: Петър Парчевич, най-образованият мъж в Югоизточна Европа през XVII в., прозорлив политик и талантлив дипломат, създателът на австрополската антиотоманска коалиция, разгромила турската мощ в края на XVII в., прославил своя народ в кралските двореци на редица европейски страни; „епископът от Велика България“ Ф. Станиславов, авторът на първата българска печатна книга Абагар; професорът по философия от Загребското висше богословско училище Яков Пеячевич; абатът на Чанадската епископия и каноник на Фюнфкирхенската епархия „българинът от Чипровец“ Кръсто Пейкич, автор на философски и богословски трактати; лекторът по богословските науки в българската францисканска семинария в гр. Алвинц Бл. Клайнер; автор

на първата научна българска история; първият български учен историк, увенчан със званието академик, Е. Ферменджин и др.

Повечето от творците на произведенията на българските католици са били духовници-францискани от състава на някогашната Българска францисканска кустодия (респ. от 1675 г. нататък самостоятелна провинция). През XVII в. тя е заемала ръководно място в българската католическа църква (всички епископи и архиепископи са били францискани). След опустошаването на Чипровския край през злокобната 1688 г. и изселването на голяма част от католическото население от Северозападна България в откъднунавските земи, провинцията която в погрома е понесла огромни материални загуби (били сринати със земята църквите и манастирите ѝ), преследвана от турските власти заради участието ѝ в подготовката на въстанието, с малкото си оцелели монаси е последвала паството си в изгнание. Установила новото си седалище в гр. Дева (Трансилвания), тя е продължила дейността си по духовното обслужване на българските католици-емигранти, пръснати из Румънското княжество, Трансилвания и Банат, а така също и книжовната дейност на Чипровската книжовна школа.¹⁸

Основното ядро францискани, изявили се като книжовници през XVII и XVIII в., са били от български национален произход. Тъй като на грижите на Българската францисканска кустодия (респ. провинция) са били поверени още от края на XIV в. и католиците от Румънското княжество, Молдова и Банат, за духовното обслужване на последните са били подготвяни и духовници от техните народности (босненци, унгарци, германци). Този процес на попълване състава на Българската францисканска провинция с монаси от друг народностен произход се е засилил след преместването на провинцията в Трансилвания и разпространето на дейността ѝ върху местните католици — унгарци и германци. Някои от тези монаси от небългарски произход, приобщени към българската народност чрез манастирския живот, също са се включили в книжовната дейност на Чипровската школа (типичен е случаят с Бл. Клайнер).

г. Многовековният антагонизъм и съперничество между православната и католическата църква, липсата на какъвто и да е допир между тях, ненавистта на православните йерарси към католическата пропаганда и усилващият се процес на приобщаване на българските католици към духовната култура на Запада са предопределили историческия път на развитие на българската католическа книжнина изобщо и на творчеството на Чипровската книжовна школа в частност. Тя се е развивала без каквито и да е връзки с многовековната българска православна книжовност или с общото православно книжовно творчество. Пропастта между двете църкви е била толкова дълбока и идейните различия до такава степен са ги разделяли, че дори проявите на отстояния само на 30 км от Чипровец книжовен център във Враца не са оказали влияние върху книжовните занимания в Чипровец.¹⁹

Решаващо влияние върху развитието на книжовното дело на българските католици е оказала западната литература (главно италианската). Затова тази книжнина е от европейски тип. За развитието ѝ като „български вариант на барока“²⁰ е допринесла преди всичко културата на нейните дейци, придобита в Италия в епохата на разцвета на барока.

Въпреки тези особености по дух и идейно-политическа насоченост тя е чисто българска книжовност.²¹ Тя изразява духовния мир и политическите стремежи на целия български народ през XVII и XVIII в. Нейните дейци, макар и ревностни пропагандатори на една чужда на българските традиции църковна идеология, до един са били пламенни български родолюбци, отдали силите си за народното дело. За тях принадлежността им към римокатолическата църква е било само средство за постигане на една велика цел — освобождението на родината им.

д. Дейците на Чипровската книжовна школа са били едновременно и политически ръководители на българските католици в най-прекия смисъл на думата. В това си качество те са се стремили преди всичко да извлекат всички възможни реални придобивки за българския народ от връзките си със Св. престол и от западните страни (безплатно обучение на български младежи в прочутите италиански училища от всички степени, безплатна доставка на църковни утвари за нуждите на църковните храмове, на учебни помагала и субсидии за килийните училища, и др.).²² Наред с това ръководната роля на дейците на Чипровската книжовна школа се е изразявала и в следните няколко насоки: а) с еписколарните си произведения редовно са информирали Св. престол и правителствата на редица западни държави за социалното положение на

поборения български народ и за неговите политически тежнениа, като винаги са говорили от името на целия български народ; б) участвували са във формулирането на идеологията на народноосвободителното движение в Северозападна България през XVII в. и в определянето на външнополитическата му ориентация; в) имат неопценима заслуга за свързването на българското народноосвободително движение с освободителните движения на други балкански народи и с мощни държави, като Австрия и Полша; г) участвували са в подготовката на въоръженото въстание от 1688 г.; д) след потушаването на въстанието са продължили освободителното дело, подканвайки Австрия да предприеме нови военни акции против Турция с помощта на български военни дружини; е) в условията на емиграция са били всепризнати и авторитетни представители пред румънските и австрийските власти на прокудените от родните им огнища българи в откъднуавските земи, действайки за тяхното настаняване и освобождаване от феодално закрепостяване. Тяхно дело са десетките изложения, отправени от името на българските емигранти до австрийския двор и до румънските князе по тези въпроси.

По такъв начин Чипровската книжовна школа се е изявявала не само на книжовното поприще, но и в политическия живот на българския народ с множество полезни мероприятия, в един от най-тежките периоди от неговата история.²³

е. Създала се като чисто религиозна и документална, книжовната дейност на Чипровската школа постепенно се е разпростряла и върху други сфери на литературното творчество: а) научни изследвания (в областта на историята, богословието и философията); б) художествена литература (пътеписи, легенди, химнична поезия) и в) епистоларството.

От всички тези жанрове най-голямо развитие са получили епистоларната литература и историко-документалните изследвания.

Писма са писали епархиалните йерарси, монаси, учители и миряни, ръководителите на българската католическа емиграция в Румънското княжество, Трансилвания, Банат и Южна Унгария и др. От запазените текстове на хилядите писма, написани от български католици, стотици от тях са издържани по форма и стил. Образцови в това отношение с художествена стойност са писмата на архиепископите П. Богдан Бакшев, М. Бандулович, П. Парчевич, на епископите Ил. Маринов, Ф. Станиславов, А. Стефанов, Н. Станиславич, на учителя Ив. Лилков от Чипровското училище, на дейците на народноосвободителното движение Фр. Марканич и Г. Пеячевич, на съдиите на българските общини в Румънското княжество (Крайова, Римник и Брадичен), в Трансилвания (гр. Алвинц и Дева), в Банат (Винга и Бешенов), на францисканите Бл. Маринович, Г. Мачев, Ил. Матейнич и мн. др. В голяма част от писмата се съдържат ценни сведения за историята на българските земи през XVI и XVII в., за Чипровското въстание, за положението на българската католическа емиграция в откъднуавските земи, биографични и автобиографични данни за видни дейци на българската католическа църква и др. По тях може да се съди и за културното равнище на българския народ и за степента на неговата политическа зрелост, за някои негови разбирания относно свободата и държавното устройство и др. А от текстовете на писмата, написани на български език, може да се правят изводи и за състоянието на нашия език през XVII в.

Историко-документалните изследвания са най-зрелите и най-значителните творби на Чипровската книжовна школа. Те са плод на любознателността и на патриотичното чувство на българските католици. Чрез тях дейците на Чипровската книжовна школа са се стремили да държат будно народностното съзнание у тях, за да ги предпазят от асимилация и да ги подготвят за съдбоносни дела. Едновременно с това те са искали да припомнят на света славата на мощната някога България и за правото на българския народ на собствена и свободна държава.

Богословските и философските съчинения и научната работа на Я. Пеячевич заслужават внимание поради факта, че са били напечатани и широко разпространени в Югоизточна Европа. Чрез тях Чипровската книжовна школа е допринесла за развитието на общоевропейската богословска и философска наука. Освен това пак чрез тях българската научна мисъл е достигнала до университетски катедри в един доста ранен период (второто десетилетие на XVIII в.).

Художествената литература е представена чрез десетина пътеписи, няколко легенди и три химнични поезии.

Пътеписни текстове се съдържат в повечето от релациите на епархиалните визитатори, прекосили България и румънските княжества надлъж и нашир. В тях са описани десетки селища, социалното положение на обитаващото ги население и неговото политическо настроение, интересни преживелици, народни обичаи и др.

Легенди се съдържат в Абагара и в няколко исторически изследвания, където са описани „чудесата“ на прочутата Чипровска чудотворна икона на св. Богородица.²⁴

Поезии са писали П. Богдан Бакшев (ода, посветена на Богородица), неизвестният съставител на хрониката на Крайовския български францискански манастир (съчинил ода, посветена на един заслужил монах от манастира), и Е. Ферменджин (съчинил църковна песен на Св. кръст).²⁵

ж. В историята на Чипровската книжовна школа разграничаваме два периода: 1) чипровския, започнал през втората половина на XIV в. и продължил до злополучната за българския католицизъм 1688 г.; и 2) периода ѝ в изгнание, започнал през 1688 г. и продължил до края на миналия век.

Преди да изгасне пламъкът ѝ напълно, тя е дала живот и тласък на развитие на друга българска католическа книжнина — на зародилата се по средата на миналия век на местна почва в Банат банатска българска книжовност.

1. Чипровският период. Характеризира се със следните особености: а) основната дейност на Чипровската книжовна школа през този период е била подчинена на задачата по пропагандирането на католицизма в България и организирането на неговите църковни институции; б) с политизирането ѝ през XVII в. и активното ѝ участие в подготовката и провеждането на въоръженото въстание от 1688 г.; в) с високия ранг в църковната йерархия на дейците ѝ през XVII в. и др.

През този период са били напечатани първите произведения на Чипровската книжовна школа и е било поставено началото на съвременната българска историография. Също през този период е било дигнато най-голямото по своята дипломатическа подготовка и жертви въстание, подготвено с прякото участие на книжовни дейци от тази школа — въстанието от 1688 г.

Не се знае кога и от кого е бил поставен на лист пергамент или хартия първият писмен знак, ознаменуващ началото на католическата писменост в България. По всяка вероятност то е било още през втората половина на XIV в., когато в Чипровец редом с устната словесност е започнало преписването на католически богослужебни книги за нуждите на църковните ритуали и превеждането на български на молитви и църковни песни. Успоредно с това са се съчинявали и писма до институциите на римокатолическата църква, с които се е съобщавало за положението на малкото католици от Чипровския край и са се записвали по-важни събития от местен характер. По-късно с увеличението броя на католиците в България (края на XVI и началото на XVII в.) преписваческата и преводаческата работа значително се е разраснала и се е пренесла в новоучредените францискански манастири, които със своята атмосфера на строга монашеска дисциплина са предразполагали за подобна дейност. Зачестило е и писането на писма до Рим. В тях са се съобщавали все повече данни за състоянието на българската католическа църква. Продължило е и записването на исторически факти, използвани по-късно за градиво при написването на историко-документални очерци.

Така непретенциозно започналата книжовност на българските католици постепенно се е развивала, за да се оформи в първите десетилетия на XVII в. в отделна българска книжовна школа.

За жалост опустошаването на Чипровец през 1599 г. от наемните войски на румънския княз Михаил Храбър, което не е поощадило и католическата църква, е заличило почти всяка следа от дейността на католическите книжовници през XV и XVI в.²⁶

С повече данни разполагаме за времето от началото на XVII в. Но и от този период от създаденото в течение на близо един век литературно творчество е оцеляла само тази негова част, която се намира в чуждестранни архивни хранилища и библиотеки, защото това, което грижливо се е съхранявало в България, през 1688 г. е било напълно унищожено.²⁷ Безследно са се изгубили и ръкописните произведения, които са се намирали у отделни верующи. А такива несъмнено е имало в голям брой и разнообразие.

От чипровския период са известни следните произведения на Чипровската книжовна школа:

А. Печатни произведения:

1. *Петър Богдан Бакиев*, софийски епископ и първи неин архиепископ (1601—1674):²⁸ *Volgubna razmischlianya od Otajstva odkupljenja čovičanskoga S. Bonaventura*. Rim, 1638 (превод от латински); П. Blagoskroviste nebesko Marie Divicze Mayke Boxye, Rim, 1648 (превод от италиански);²⁹

2. *Филип Станиславов*, никополски епископ (1612 — 1674):³⁰ Абагар, Рим, 1651.³¹

Б. Ръкописни произведения:

1. Богослужбени книги: латински месал от XVI в., съдържащ текстове на литургии, нотирани на четири линии без ключове в началото на редовете и без тактови показатели, богато украсен с миниатюри (200 страници голям формат). Съхранява се в документалната библиотека „Батъанеум“ в гр. Алба Юлия (Трансилвания).³²

2. Историко-документални творби:

Петър Богдан Бакиев: I. История на България от 1645 г.;³³ II. История на Призренската и Охридската църква;³⁴ III. Описание на гр. Охрид;³⁵

Франциск Соимирович, призренски епископ и охридски архиепископ:³⁶ История на Сърбия (от неизвестна година).³⁷

3. Релации с пътеписно съдържание:

Андрей Богославич, монах-францисканец от Чипровския манастир:³⁸ Релация от 1623 г.³⁹

Павел Никлетрич, кустос на Българската францисканска кустодия:⁴⁰ Релация от 1626 г.⁴¹

Петър Богдан Бакиев: релации от годините 1640, 1641, 1643, 1647, 1653 г.⁴²

Марко Бандулович, български францисканец, Марцианополски архиепископ от 1643 до 1655 г.:⁴³ Релация от 1646 г.⁴⁴

Гаврил Манчич, български францисканец, викарий на Софийския архиепископ: Релация от 1660 г.⁴⁵

4. *Епистоларна литература*. Запазени са текстовете на огромен брой писма от този период на Чипровската книжовна школа, написани на латински, български, италиански и илирийски, съхранявани в архивни хранилища в Рим, Виена, Венеция, Варшава и др. От тях само една малка част са обнародвани от наши и от чуждестранни историци. Писмата на български език произхождат предимно от верующи и от низшето духовенство и са написани на народния български език с кирилица.⁴⁶

Особен интерес за нашата национална история представляват писмата с политическо съдържание (послания, пълномощия, меморандуми и др.), написани във връзка с освободителната борба от първенците на Чипровец Фр. Марканич, Р. Богдан и др. и от задграничния представител на българското освободително движение архиепископ П. Парчевич. От писмата на П. Парчевич заслужават особено внимание писмото му до папския нунций във Виена, съдържащо автобиографични данни и завещателния му акт.⁴⁷

II. *Чипровската книжовна школа в изгнание*. Потушаването на въстанието от 1688 г. наред с многото други злини е довело и до почти пълното разрушаване на организационната и материалната база на българската католицизъм. Шестте епархии са престанали да съществуват за продължително време (някоя въобще не са били възстановявани), францисканските църкви и манастири са били разрушени или закрити, голяма част от католическото население, прогонено от родните му огнища, е потърсило убежище в откъднуавските земи и в Южна Унгария.⁴⁸ Престановена е била и дейността на Чипровската книжовна школа на българска земя, тъй като движещата я сила — Българската францисканска провинция, — върна на своята историческа мисия, е последвала паството си в емиграция.

Започнал е нов период в историята на българската католическа книжнина.

Характерното за този период от историческото ѝ развитие е следното: а) дейността ѝ през първите десетилетия е била подчинена на задачата по възстановяването на разбитата през време на въстанието Българска францисканска провинция и нагаждането на дейността ѝ към местните условия; б) политическата ѝ ангажираност се е проявявала в оказването на активно съдействие на българската католическа емиграция, пръсната на малки групи на румънска и австрийска земя да си устрои свободен живот; в) в творческата дейност на Чипровската книжовна школа са се включили и духовници от други религиозни ордени; г) сред произведенията ѝ

най-значителни са философско-богословските, напечатани на латински и илирийски, и големият брой ръкописни историко-документални; д) посредством трудовете на професора по философия Я. Пеячевич и лектора на богословските науки Бл. Клайнер българската творческа мисъл се е издигнала до университетски катедри и др.

Освободена от ограниченията, сковавщи свободната творческа изява, на които е била подложена в поробена България, и подсилена с нови творци, Чипровската книжовна школа в изгнание се е изявила с още по-голяма сила. Тя е станала по-настъпателна политически, насочила острието си не само срещу устоите на турската поробителска държава, но и срещу догмите на исляма.

Само след три десетилетия от злокобната 1688 г. са излезли от печат знаменитите съчинения на Я. Пеячевич и Кр. Пейкич, последвани от други творби. А в средата на XVIII в. са били написани две истории на България: едната от Бл. Клайнер в български францискански манастир в гр. Алвинц (1761), а другата от неизвестния съставител на енорийската хроника на банатското българско село Бешенов (написана вероятно преди средата на века). И двете истории са били неоченим извор на патриотично вдъхновение за прокудените в тези земи български емигранти.

По същото време са били написани още и Историята на българската францисканска провинция от основаването ѝ до 1763 г., и летописите на петнадесетте български францискански манастира в Румънското княжество, Трансилвания и Банат и хрониките на Бешеновската енория и на учреденото от българите Яков и Маргарита Бибиц през 1750 г. средно училище на имение-то им в Св. Ана (за безплатно обучение на 40 ученици). През този период е бил напечатан и първият буквар за българските училища в Банат и Трансилвания на илирийски език.

В условията на изгнание Чипровската книжовна школа през цялото време е изпълнявала ревностно функциите на политически ръководител и закрилник на българските емигранти. Нейни дейци са автори на стотиците прошения, молби и оплаквания, написани от името на изстрадалата българска емиграция до австрийския императорски двор и трансилванското правителство по уреждането на статута на българските емигранти като свободни люде и за отпор срещу домогванията на феодални земеделци да ги закрепостят. Сред тези епистоларни творби има и такива, с които се внушава на австрийските императори Леополд и Карл VI да почнат нови войни против Турция на Балканите, като се дават съвети за нейното победоносно водене.

През 1851 г. по църковно-политически причини Българската францисканска провинция е била заставена да се слее с хърватската провинция Св. Иван Капистран.⁴⁹ Като последница тя е загубила своя статут на самостоятелна корпорация, което се е отразило и върху дейността на вдъхновяваната от нея Чипровска книжовна школа. По това време в Банат вече се е зараждала банатската българска книжовна школа с литературни произведения, писани на местния регионален български език с латиница. Нейни дейци са били народни учители и духовници. Тя е задоволявала напълно нуждите на българските католици от този край от книги с дидактичен, църковен и познавателен характер.⁵⁰

Въпреки това Чипровската книжовна школа не е била замряла напълно. У монасите на българските францискански манастири в Трансилвания и Банат (Дева, Алвинц, Алба Юлия, Винга и др.), които са продължили да се наричат „български“ (а монасите „булгарити“ за разлика от францисканите от унгарската провинция Св. Стефан, които са се наричали „стефанити“), е бил жив споменът за нейните традиции и слава.

Благодарение на това през втората половина на XIX в. българският францискански манастир във Винга е възпитал един надарен с големи способности за книжовна дейност български францисканец — от. Еусебиус Ферменджин, — който с изключителна енергия се е заел с продължаването делото на Чипровската книжовна школа. Плод на неговите творчески усилия са сборниците документи за историята на българската и хърватската католическа църква, издадени през последните десетилетия на миналия век от Хърватската академия на науките. В тези сборници са поместени и част от произведенията на Чипровската книжовна школа (предимно епистоларните). Обнародвал е и десетина оригинални студии по история на южните славяни и няколко статии в банатския български периодичен печат.⁵¹

От периода на Чипровската книжовна школа в изгнание са известни следните нейни литературни произведения:

А. Печатни произведения:

1. *Яков Печевич*, духовник-йезуит, професор по богословие и философия (1676—1738): I. *Veteris et novae geographicae compendiosa congeries, sue expositio geographica Europae, Asiae, Africae et Americae. Zagrabiae, 1714;*⁵²

2. *Кръстю Пейкич*, мисионер, енорийски свещеник в гр. Алвинц, абат на Чанадската епископия и каноник на Фюнфирхенската епархия (гр. Пейч, Унгария), живял от 1665 до 1731 г.: I. *Zarcalo istine medj carkve istočne i zapadnje, od dom. Karstju Pejkiča, od Čiprovac, kanonika Pečunškago, u Mnecie na 1716;* II. *Mohametanus dogmatice et catechetice in lege Christi al corano suffragante, per Christophorum Peichich bulgarorum Chiprovatiensem missionarium apostolicum, Cathedralis ecclesiae Quinque Ecclesiensis canonicum, Tyrnaviae, 1717;* III. *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias refulgens, in quo separationis ecclesiae Graecae a Latina brevis habetur recensio. Compositum olim illirice per Rev. D. Christophorum Peichich missionarium apostolicum, nec non abatem S. Georgi de Csanad, ac ab eodem multis veritatibus auctum latine exaratus est. Venetiis, MDCCXXV;* IV. *Additamentum ad speculum veritatis. . . Tyrnaviae, 1727;* V. *Concordia orthodoxorum patrum orientalium et occidentalium in eadem veritate, de Spiritus Sancti processione ab utroque adamusim convertium; Commentarius Genadii Patriarche Constantinopolitani excerpta et additae quaedam regulae huic loco maxime deservientes per s. d. Christophorum Peichich, missionarium apostolicum et S. Georgii de Csanad abbatem. Tyrnaviae, 1730;* VI. *Speculum veritateis. . . Nova recognitaque editio continens Additamentum et Concordiam. Tyrnaviae, 1730;*⁵³

3. *Франц Ксавер Печевич*, духовник-йезуит, професор по философия (1707—1781): I. *Contraversiae ecclesiae orientalis et occidentalis de primatu et additione symbolom, Graecii, 1752;* II. *Theologicorum dogmatum de fontis theologicis et deo uno ac trino libri septem. Graecii, A. D. MDCC-LIV;* III. *Historia Serviae seu colloquia XVIII de statu regni et religionis Serviae ab exordio ad finem etc. Opus posthumum. Kalocae, 1799;*⁵⁴

4. *Яков Лир*, игумен на Алба Юлския францискански манастир: *Mariana lux relucens seu historia genuina iconis B. V. Mariae lachrymosae, quae olim in Bulgarica civitate Chyprovacii bis flevit, & apud RR. PP. Franciscanos Bulgaros de observantia, miraculorum fulgare lucebat; ob injuriosa belli tempora, quasi sub modio fuit conservata; nunc vero Carolinae in praesidio apud eosdem RR. PP. franciscanos, quasi super candalabrum posita, beneficiis relucet, & devotissime colitur. Cum annexis precationibus pro Marianis clientibus specialiter collectis. Claudiopoli Typis Academicis Soc. Jesu per Andream Feij Anno 1747.*⁵⁵ (Съобщава се за пръв път.)

5. *Михаил Гроздич*, игумен на Карашовския български францискански манастир от 1768 до 1770 г.: *ABC illi uprava za potribu skularske dalmatinske mladexi. . . U Temisvaru, 1779.*⁵⁶ След смъртта на автора книгата е преиздавана няколко пъти. Ето пълното заглавие на изданието ѝ от 1792 г.: *ABC illi uprava za potribu skularske dalmatinske mladexi u Slovenju, Salabikanju i Sstivenju. Zatim slide kratke molitvice, nacsin svete mise obsluxeivanja. U kratko slovník dalmatinski, i nimaeski najpotibitij riesih. Kao i mali catechismus, sa pitanjem, i odgavatarjem za najmanju dicu. U caesarovo-kraljevskin derxavah. Sa-njovim Rimsko-caesarovo, i caesarovo-kraljevsko-apostolskoga velliciansstva blagodarnim stampe oslobođenjem, kaoui dopusstenjem cerkveni staressinah. Iz Nimacsckoga u Dalmatinski prinessena po O. F. MII. GROZDICS, RED. S. O. FRAN. DERXAVE BULGARSKE NEOZKVERNJENOGA ZACSECHA B. D. MARIE. U Temisvaru, stampan kod Jacoba Josepha Jonas, Caesarovo-kraljevskoga slobod stampatura godine 1792.* (Съобщава се за пръв път.)

6. *xxxxxxxxx: Schematismus almae provinciae S. Joan Capistrano cum Bulgaro-Valachica canonice unitae ordinis minorum S. P. Francisci regularis observantiae ad Annum Christi MDCCC-LIX, Budae;*⁵⁷

7. *Еусебиус Ферменджин*, български францисканец (1845—1897): I. *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799 collegit et digessit P. Fr. Eusebius Fermendzin. Zagrabiae, 1887;* II. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab a. 925 usque ad a. 1725. Zagrabiae, 1892.*⁵⁸

Б. Ръкописни произведения:

1. *Иван Дервodeлин*, игумен на българския францискански манастир в гр. Алвинц от 1726 до 1730 г.: *Missale R. P. Joanni Capistrano Dervodelich a Bulgaria, cuius uissu ex collectis eides industrie piorum elemosinis P. Landinus Maria Ferro Elenctus in Patria confecit. MDCCXXXII.*⁵⁹

2. *xxxxxxxxxx*: Молитвеник на българката Маргарита Бибиц.⁶⁰

Историко-документални произведения:

1. *Блазиус Клайнер*, български францисканец, лектор по богословие в Богословското училище на Българската францисканска провинция в гр. Алвинц: ⁶¹ *I. Archivum tripartitum incluta Provinciae Bulgaria, sub titulo Immaculatae conceptionis Beatae Virginis Mariae fratrum minorum regularis observantiae Sti patris nostri Francisci, ex variis probatis auctoribus pro futura memoria collectum annuente A. R. P. Francisco Subotin ex-diffinitore, et Seta theologia lectore, ac iterato ministero provinciali actuali, per R. patrem Blasium Kleiner exdiffinitorem, et Seta theologia lectorem, in Conventu Al. Vincziensi ad SS. apostolos Petrum et Paulum, Anno a partu Virgineo 1761: descriptum vero a R. P. Andrea Wipfler ejusdem ordinis et provincia praedicatore, necnon recensiti Conventus Al-Vincziensis actuali gvardiano. Anno Christi 1764.*

a) Pars I-ma Archivii Provinciae Bulgariae in qua ortus, mores, religio gentis bulgarica, ejusque in Europam eruptiones ac ipsum Bulgariae regnum cum praecipitis urbibus describitur, omniaque memorabilia tam politicum, quam ecclesiasticum statum concernentia, a bulgarorum in Bulgariam adventu, usque ad Annum Christi 1453, quo anno a Turca insensissimum christianorum hoste capta est Constantinopolis recensetur, et pro coronide elenchus omnium principum ac regum Bulgariae annectitur;

b) Pars II-da referens ortum et progressum Custodiae ac Provinciae Bulgariae, ejusdem vicissitudi, nec ac damna perpressa, necnon fratres, qui pro Christi nomine sanguines suum fuderunt aut a turcis, tartaris laesi, vulnerati et capti fuerunt. Item: viros illustres officiis et dignitatibus ecclesiasticis conspicuos, ac numerum omnium pie in Domine fratrum defunctorum tum intum extra pestem. Item: catalogum omnium ministrorum provincialium. Tandem omnes conventus, residentias et parochias in Regno Bulgariae, Principatu Valachiae et Bannatu possessas et amissas ac descriptionem singulorum conventuum, residentiarum, parochiarum et cappellaniarum quibus pro tempore gaudet. Collecta a R. P. Blasio Kleiner, Ss. theologiae lectore et deffinitore ejusdem instituti et Provinciae alumno, A-o Domini 1763-o, annuente Adm. R-do Patre Francisco Subotin, ex-diffinitore, Ss. theologiae lectore et iterato actuali ministro Provinciali;

II. Archivum conventus Devensis ad Beatam Virginem glorioso in coelos assumptam. Anno millesimo septingentissima sexogesimo quarto, inchoatum anno primo provincialatus admodum reverendi patris ministeri provincialis Blasij Kleiner;

3. *И. Ка'мар*, игумен на Букурещкия български францискански манастир през 1758 до 1764 г.: *Archivum residentiae Bucurestiensis;*⁶²

4. *xxxxxxxxxx*: I. Archivum conventus Targovistiensis;⁶³ II. Archivum conventus Campolungensis; III. Archivum conventus Crajovensis; IV. Archivum conventus Ribnicensis; V. Archivum residentiae Bradicensis; VI. Archivum conventus Caransebensiensis; VII. Conventus residentiae et parochiae Carascovensis; VIII. Archivum parochiae Slatiensis; IX. Archivum residentiae et parochiae Theresiopolensis; X. Archivum residentiae Orschoviensis; XI. Archivum conventus Allvincziensis; XII. Archivum conventus Caroliensis; XIII. Archivum conventus Kőrösbanyaensis

5. *xxxxxxxxxx*: Historia parochiae in diocesi Csanadiensi, comitatu Torontaliensi.⁶⁴

6. *xxxxxxxxxx*: Apparatus ad historiam seu annales domus nostrae scholarum piarum dictae Sanctae Annae. Defundatione seu introductione scholarum piarum ad S. Annam.⁶⁵

В. Епистолярно творчество. И от този период са запазени огромен брой епистолярни произведения, съхранявани в разни държавни и църковни хранилища (Рим, Виена, Будапеща, Алба-Юлия, Дева, Арад, Тимишоара, Сибиу, Винга, Бешенов и др.), от които само една незначителна част са обнародвани. Повечето от писмата са на латински, илирийски и немски, но има писма и на български език с кирилица и с латиница. Главните адресати на писмата са Римският престол и неговите институции, Виенският императорски двор, Трансилванското правителство и

диета, Алба Юлската католическа епископия, Темешварската военна администрация, румънските князе и др.

Тъй като е невъзможно да се библиографира дори малка част от този вид литературно творчество от близо двувековния период на Чипровската книжовна школа в изгнание, посочваме някои от по-важните ѝ произведения, характеризиращи политическата ангажираност на школата като цяло и на нейните дейци:

1. Писмо-изложение от Никополския католически епископ Антон Стефанов от юни 1689 г. до австрийския император Леополд, в което се излагат причините за провала на балканския поход на Австрия през 1688 г. и се правят внушения за започване на нова военна акция против Турция;⁶⁶

2. Подобно писмо-изложение от участника в Чипровското въстание Г. Пеячевич с дата 18 юни 1716 г. до император Карл VI, съдържащо и подробен план за воденето на военните действия против Турция;⁶⁷

3. Писмо-изложение от ръководителите на българската емиграция в Трансилвания с дата 8 февр. 1700 г. до император Леополд, с което се иска да бъдат отстъпени привилегии на пострадалите за австрийската кауза български бежанци;⁶⁸

4. Писмо-изложение от ръководителите на българската емиграция в Румънското княжество с дата 16 окт. 1719 г. до император Карл VI, с което се иска да бъдат отстъпени привилегии на българските бежанци, намерили убежище на същата земя (от 1718 до 1737 г. западната част на Румънското княжество е била под австрийска окупация);⁶⁹

5. Писмо-изложение от ръководителите на българските католици павликяни, емигрирали в Румънското княжество, с дата юни 1731 г. до Виенския императорски двор със същото искане;⁷⁰

6. Писмо-изложение на Чанадския католически епископ Н. Станиславич от 1739 г. до Виенския императорски двор, в което подробно е обрисувано положението на българската католическа емиграция в отбъднунавските земи и нейната готовност да участва във военни действия против Турция;⁷¹

7. Прошение на българските заселници в гр. Винга с дата 9 ноември 1741 г. до императрица Мария Терезия за привилегии;⁷²

8. Второ прошение на същите от 1743 г. по същия въпрос;⁷³

9. Писмо на български език от българската католическа колония в гр. Сибиу (Трансилвания), писано през 1697 г., възхваляващо заслугите на Г. Манчич за прекратяването на преследванията ѝ от страна на градските власти;⁷⁴

10. Писмо на български език от българската колония в гр. Оланеш (Румънското княжество), писано през 1697 г., с което искат да бъде назначен за епископ Ив. Деянович.⁷⁵

Запазени са в чуждестранни архивни хранилища и текстове на хиляди служебни писма, изхождащи от управите на българските общини в Крайова, Римник и Брадичен в Румънското княжество, Алвинц и Дева в Трансилвания и Винга, Бешенов и др. в Банат, както и административни и съдебни актове, протоколи от заседания и др. Освен това има и немалко текстове на писма на частни лица, на дарителни актове на обществени учреждения, на завещания, на търговски сделки и др., написани в по-голямата си част в стила на Чипровската книжовна школа.

Чипровската книжовна школа е крупен исторически факт. Нейното книжовно наследство ни задължава да се занимаем с него, да преосмислим основно значението му и след като окончателно се преодолеят погрешното схващане за локалния му характер и негативното отношение към българския католицизъм, да определим мястото му в общото ни политическо и културно развитие.

По наше мнение произведенията ѝ, които са безспорно еманация на българския творчески дух и са служили на българската национална кауза, ни дават основание да приемем, че дейността ѝ, продължила повече от три века, бележи *отделна епоха* в нашата литературна история, обогатявайки я с произведения от предвъзрожденския, възрожденския и следвъзрожденския период, които следва да се считат по право за неотделима част от българската литература.

¹ Общо за книжнината на българските католици вж. P. Šafarik. *Geschichte der süd-slawischen Literatur. III. Ilirische Literatur.* Praga, 1864; K. Иречек. *История на българите*, 1939, с. 320—322; Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в. — Бълг. преглед, I, кн. 10—11; Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат. — СбНУ, кн. XIV, 1897; Книжнината и езикът на банатските българи. — СбНУ, кн. XVI—XVII, 1900; Нашите павликяни. — СбНУ, кн. XIX, 1903; Нови документи за миналото на нашите павликяни. — СбНУ, кн. XXI, 1905; Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в. С., 1914; Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976, с. 197—234; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие. С., 1973, с. 179—203; П. Динев. Българската литература през XVII в. — Литературна история. Кн. I. 1977, с. 5—15; История на българската литература. Т. I. С., 1963 (под ред. на В. Велчев, Е. Георгиев и П. Динев), с. 407—409.

² За католишката пропаганда в българските земи вж. Бл. Клайнер. История на България, съставена през 1761 г. С., 1977, с. 133—134; Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в.; Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в.; Ив. Дуйчев. Софийската католишка архиепископия през XVII в., С., 1939; Сб. Чипровци. 1688—1698. С., 1971.

³ За българските павликяни, изповядвали едноименната ерес, родила богомилското движение, вж. Л. Милетич. Нашите павликяни; Нови документи за миналото на нашите павликяни; Д. Е. Такев. Някогашните павликяни и сегашните католици в Пловдивско. — СбНУ, кн. IX, 1894.

Според едно съобщение на софийския архиепископ П. Богдан Бакшев в Рим павликяните били грамотни и при черкуване си служили със старинни църковни книги от преди 300 г. (Евангелието, Посланията на апостол Павла, Деянията на апостолите и Апокалипсиса). Вж. E. F e r m e n d i z i n. *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799.* Zagrabia, 1887, p. 87.

⁴ Потвърждение на това намираме и в ръкописната история на Българската францисканска провинция, поместена като ч. II в „Архив в три части...“, където се казва: „... След като повъзстановили или наново съградили храмове и манастири, започнали да обучават младежта и приемат в ордената от своя народ и след послушничеството да ги изпращат в странство за следване“ (с. 12). Вж. за тази история К. Телбизов. Нови исторически данни за дейността на българските францискани през XVII—XIX в. — Духовна култура, XLV, кн. 10—11, 1964.

⁵ За историята на стария Чипровец вж. И. Захариев. Чипровци. С., 1938; вж. и материалите, обнародвани в Сб. Чипровци 1688—1698 г.

⁶ Има се пред вид сключеният през 1607 г. в Житворнок мирен договор между Австрия и Турция, подновен през 1616 г., предвиждащ задължението за Турция да осигури на католическото и население свобода на вероизповеданието и правото да си строи църкви. Вж. J. v. H a m m e r. *Geschichte des Osmanischen Reiches.* Wien, 187—1829, IV, p. 452—453.

⁷ За характера и значението на илрийския език през XVII в. вж. Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в., с. 62; Н. Милев, цит. съч., с. 164; Б. Пенев, цит. съч., с. 208; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското развитие, с. 187; П. Динев. Българската литература през XVII в., с. 14; В. Бехинова. Барокът и литературата на българските католици. — Литературна мисъл, 1975, кн. 2, с. 89.

За по-пълното изясняване на този въпрос поместваме текста на „Отче наш“ на илрийски, извлечен от книгата „Pisciole i evangeliu priko suega godiscta, novo istomacena po razlogu missala dvora Rimskoga...“ на Иван Бандулович, изд. 1661 г.:

„Otce nasc, koji yesi na nebbessiih, sušice imne uoye, priđi krąglicustuo tuoye: budi voglia touya, kako na Nebbu, tako i na zemgli, kruh nasc suakdanj day nam danas, i odpusti dughе nascе kako i mij odpustamo duxnijkom nascjim, i neuedi nas u naapast. Amen“ (p. 109).

В нашата литературна история това произведение на Ив. Бандулович се смята за произведение на българската католишка книжнина (вж. Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в., с. 78; Нашите павликяни, с. 17; Б. Пенев, цит. съч., с. 215; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие, с. 183. Това се дължи очевидно на скопския произход на автора. Наистина той е от Скопие, както е от Скопие и марцианополският архиепископ Марко Бандулович, но не от македонското Скопие, а от Босненското. Срв. P. S. Šafarik, op. cit., p. 198: „... Ivan Bandulovich... gebürtige aus Skopje in Bosnien (nicht zu verwechseln mit Skopje in Macedonien)“. (Цит. по Ив. Дуйчев. Софийската католишка архиепископия през XVII в., с. 77, п. 1.) По тази причина изключваме това произведение от описа на българската католическа книжнина.

Първото издание на тази книга е излязло през 1613 г. Тя е претърпяла няколко издания и е била широко разпространена в българските земи. Един екземпляр от изданието ѝ от 1691 г. се съхранява в бешеновската църква (Банат). На заглавната ѝ страница е записано с избеляло, вече мастило, че принадлежи на „Ecclesia Vetro Bessenovi, Nationis Bulgarorum“.

⁸ Някои от заглавията на иллирийски книги, разпространявани сред българските католици през XVII в., са посочени у Ив. Дуичев. Софийската католичка архиепископия през XVII в., с. 76—78.

⁹ В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 89.

¹⁰ За тези събития вж. подробности у Б. Л. Клайнер, цит. съч., с. 133.

¹¹ За състоянието на учебното дело във францисканските килийни училища в България през XVII в. вж. Л. Милетич. Из историята на българската католичка пропаганда през XVII в., с. 93; Н. Милев, цит. съч., с. 93; Ив. Дуичев, цит. съч., с. 72, 75.

Иллирийските традиции в учебното дело на българските католици са продължили в трансилванските и банатските български училища до средата на миналия век. Вж. Л. Милетич. Езикът и книжнината на банатските българи, с. 72.

¹² Н. Милев, цит. съч., с. 164. Следва да се уточни, че става дума за „език свой“ на католическото духовенство и на книжовните дейци, не и на вярващите от народа.

¹³ Ето извадки от един канцеларски документ на Българската францисканска провинция (от договор, сключен на 3 февр. 1729 г. между Българската францисканска провинция, от една страна, и Алвинската българска привилегирована община, от друга страна, за отстъпване обслужването на Алвинската българска църква на францисканите):

„U ime Sveto Troistvo Jesus Maria Joseph. U Vinci Februara 3 godina 1729.

Punkti koi istu nas narod bulgarski iz Vincij od nasi redovnicij od Provincija Sveta Bulgarska za ujedinstvo narodu nassemu iz Vincij sas nassi redovnicij od Provincija Sveta Bulgarska:

10. Kod bi se dogodilo, koi superior, illiti parok da ne pazi sacristiu cisto, i carkvu, illiti da ne bi ziveo dobre sas narod nas iz Vincij, da su slobodni nassio starei po ono ponukovandije da pissu O. M. P. Provincialu koi bude i ono dobo possiu drugoga na nijegovo mesto.

11.

12. Novci, koi je ostavio pokojni gospodar Marko Pujenyn za skulu u Vincij za siromasski deca da ucu, od faide da se darzi dobar mestar naucen, koi da se ne diga cesto da se smitaju deca. Glavni novci dve hilljad i cetardecet forinti macarsci, fajdu od novci da primih superior localis, od novo leto, do novo leto, a u glavno da ne ima nitko dirnutisamo nassi starei nasseg naroda iz Vincij, i dai siguraju na sigurno mesto“ (оригинално копие от този документ сме предали в Нар. библиотека „Кирил и Методий“, София).

¹⁴ Вж. по този въпрос Л. Милетич. Езикът и книжнината на банатските българи, с. 72.

¹⁵ Този процес е доказан с нагледни примери от Л. Милетич в съчинението му „Нашите павликани“, с. 16—17. Посочени са и много случаи на приспособяване на иллирийски текстове при съставянето на молитвеници за банатските българи през втората половина на миналия век. Вж. и поясненията в п. 60.

¹⁶ В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 83.

¹⁷ Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие, с. 182.

¹⁸ Вж. К. Телбизов. Нови исторически данни за дейността на българските францискани през XVII—XIX в., с. 49; Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г., сб. Чипровци. 1688—1968. С., 1971, с. 66.

¹⁹ За Враца като книжовен център през XVII в. вж. Б. Ангелов. Историята на старобългарската и възрожденската литература, С., 1976, с. 115 и сл.

²⁰ Е. Георгиев. Австрия и проблемът за барока в българската литература. — *Wiener slawistisches Jahrbuch*, 17. Band, 1972, p. 87—91; Българското литературно и общоисторическо развитие и барокът (в: Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие, с. 179—203); В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици; П. Динев. Българската литература през XVII в., с. 9; V. Bechynova. K otazce bulgarskeho literarniko baroka. — *Slavia*, 1968, XVII, p. 270, 292; E. Angyal. Krstju Pejkich, ein bulgarischer Schriftsteller der Barokzeit. *Annales Instituti philologiae slavicae Universitatis Debrecensis*, VII, 1967, p. 129—135.

²¹ При едно по-внимателно сравняване на католическите и православните литературни произведения в България през XVII и XVIII в. не е изключено да се открият и някои признаци на континуитет, за който подозира В. Бехиньова (срв. Барокът и литературата на българските католици, с. 84).

²² „Св. Конгрегация винаги изпращала в Кустодията филони, потири, преносни олтари, служебници и книги, необходими при отслужването на тайнствата. . .“ (из историята на Българската францисканска провинция. Срв. п. 4).

²³ За положителната роля на българския католицизъм и за народополезната дейност на неговите дейци в историята на България вж. Б. Пенев, цит. съч., с. 211; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие, с. 127; П. Динев, цит. съч., с. 11; сб. Чипровци. 1688—1968; Б. Димитров. История на България — сто години преди Паисий. — *Отечество*, бр. 26, апр. 1978, с. 15.

²⁴ За легендата на Абагара вж. предимно Б. Пенев, цит. съч., с. 218. За легендата за „чудесата“ на чипровската чудотворна икона на св. Богородица вж. J. Lieg. Mariana Lux re-lucens seu historia genuina iconis B. V. Mariae lachrymosae, quae olim in Bulgaria civitate Chiprovacii bis flevit. . . Claudiopoli Typis Academics Soc. Jesu per Andream Feij Anno 1747 (вж. п. 55); E. Fermentžin, op. cit., p. 371; Б. Л. Клайнер, цит. съч., с. 135; Л. Милетич. За-селението на католичките българи в Седмиградско и Банат, с. 319; Ив. Дуйчев. Софий-ската католичка архиепископия през XVII в., с. 82, 83, 97, 181.

²⁵ Сведения за стихотворението на П. Богдан съобщава П. Динев, цит. съч., с. 12. Одата, посветена на отец Патриций от Крайовския български францискански манастир, написана на латински от безименния автор на манастирския летопис, е озаглавена „Възхвала на преп. отца Патриция, два пъти чествуваш духовната си втора сватба“. Ето текста на първата строфа:

Нек австрийските се вдигнат
в звучни химни Музи!
Действително, за хвала ден
проблесна славен.

След текста на одата, която се състои от 8 строфи, е отбелязано следното за съдбата на юбиларя: „Този достопочтен мъж е прославил с кръвта си Крайовския манастир. При наше-ствието на турците, като не можал да избяга поради старостта си, е бил обезглавен от тях и със славна смърт е отлетял в небето.“

От Е. Фермендžин открихме следното стихотворение, отпечатано в изданието *Balgarsci denevnič (kalindár) za 1880 godina. Ureden i izdádin un Leopold Kossilkov u Vinga. Timišvár, 1880 (p. 14):*

O svetu darvo!
Pesma za u dene na Gulemija Petak

I

O svetu darvo!
Znája kačé tébe
Véc néma nit'ídno.

II

Medju sate darva
Nebesni, čár práv rod
Nel'sámu ti imá?

²⁶ E. Fermentžin. Op. cit., p. 90.

²⁷ „Този ден, казвам, отне от злочестата наша провинция архивата, и то (както от някого от старите отци намерих записано в една бележка, потвърдена със свещеническа клетва), цяла стая или книгохранилище, пълно с ръкописи, бележки, както и най-различни антики с доста хубава библиотека. . .“ (из Историята на българската францисканска провинция, с. 18).

²⁸ Откъслечни животописни сведения за този изключителен мъж се съдържат в съчинението на Ив. Дуйчев. Софийската католичка архиепископия през XVII в., с. 15, 23, 32, 42—45, 57—58, 68—81, 85—90, 92, 99—106, 123—129, 142, 144, 149—152, 169—174. Вж. и П. Колендич. Софийски надбискуп фра Петар Богдан Бакшич. — Гласник Скопског научног друштва, II, с. 67—92.

²⁹ За тези съчинения на П. Богдан Бакшев вж. Л. Милетич. Нашите павликяни, с. 15; Н. Милев, цит. съч., с. 17; Ив. Дуйчев. Софийската католичка архиепископия през XVII в., с. 77; Б. Пенев, цит. съч., с. 214; П. Динев, цит. съч., с. 12.

³⁰ Биографични данни за Ф. Станиславов вж. у А. Йосифов-Бохачек. Епископ Ф. Станиславов 1612—1674. Личност, дело и неговия Абагар. С., 1937; Ив. Дуйчев. Софийската католичка архиепископия през XVII в., с. 24, 55, 57, 65, 85, 87, 93, 98—102.

³¹ За произведението Абагар вж. Б. Пенев, цит. съч., с. 216—232, и посочената там обширна библиографска справка; вж. и В. Пундев. Сборник Абагар от епископ Ф. Станиславов. С., 1926; Б. Райков. Към мястото на Абагара в старата българска литература. — Изв. Инст. за лит., т. XVIII—XIX, 1966; П. Динев, цит. съч., с. 11; Я. Яркова. Латински извори на Станиславовия „Абагар“. — Литературна история. Кн. 2. 1978, с. 60.

³² Вж. за това неизвестно на нашата литература произведение на българската католичка книжнина К. Телбизов. Съкровищница на българското изкуство на миниатюрата през XVI в. — Народна култура, бр. от 26 май 1978 г.

³³ E. Fermentžin, op. cit., p. 280; Y. Yerkov. Un fragment inedit de l'histoire de la Bulgarie de Petar Bogdan Bakšič. Études balkaniques, N. 1, 1978; Н. Милев, цит. съч., с. 117; Б. Димитров, цит. съч., с. 15.

³⁴ Вж. за тези съчинения на П. Богдан Ив. Дуйчев. Два исторически опита на арх. П. Богдан Бакшев. — Родина, I, 1939, кн. 3, с. 162—163.

³⁵ Текстът на този ръкописен очерк се намира в архива на Е. Ферменджин, предаден от нас през 1977 г. в Народна библиотека „Кирил и Методий“ — София.

³⁶ За Фр. Соймирович вж. Ив. Дуйчев. Софийската католическа архиепископия през XVII в., с. 17, 18, 29, 31, 39, 73, 75; П. Петров. Соймирович — български болярски род от Чипровец. — Векове, I, кн. 1, с. 18.

³⁷ Текстът се намира в архива на Е. Ферменджин (Нар. библиотека „Кирил и Методий“ — София).

³⁸ За А. Богославич вж. Ив. Дуйчев. Софийската католическа архиепископия през XVII в., с. 12. Вж. и К. Телбизов. Български пътеписи — извори за румънската история. — Векове, 1977, кн. 4, с. 72.

³⁹ E. Fermentzjin, op. cit., p. 37—38.

⁴⁰ Сведения за П. Никплетрич вж. у Ив. Дуйчев. Софийската католическа архиепископия през XVII в., с. 15, 18.

⁴¹ E. Fermentzjin, op. cit., p. 28.

⁴² E. Fermentzjin, op. cit., p. 133, 137, 142, 155, 171. За релацията на П. Богдан Бакшев от 1640 г. вж. Ив. Дуйчев. Описание на България от 1640 г. на архиепископ Петър Богдан. — Архив за селищни проучвания, II, 1940, кн. 2, с. 174—210. За релациите му от 1641, 1648 и 1653 г. вж. К. Телбизов. Български пътеписи — извори на румънската история, с. 71 (с препращане към румънското издание *Călători străini despre țările române*. Vol. V. Editura științifică, București, 1973).

⁴³ Биографични данни за М. Бандулович вж. у Ив. Дуйчев. Софийската католическа архиепископия през XVII в., с. 77, 79, 130 132, 168; Политическата дейност на Петър Парчевич за освобождението от турско владичество (Българо-румънски връзки и отношения през вековете. Изследвания. I. (XII—XIX в.). — Институт за история, 1965, с. 159, п. 2. Сведения за дейността на М. Бандулович като игумен на Карашовския български францискански манастир в Банат (1622—1643) вж. у Тг. Simu. Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic, Lugoj, 1939, p. 34—40. Част от епистоларното творчество на М. Бандулович е обнародвано на румънски език. Вж. A. Veress. Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644—1650). *Analele Academiei Romane*. Sect. ist. S. III. T. VI, 1926; *Călători străini despre țările române*, vol. 286—345.

⁴⁴ Релацията е издадена на румънски език. Вж. V. A. Urechia. Codex Bandinus. *Memoriu asupra scrierei lui Bandinus dela 1646, urmatu de textu, insoțitu de acte și documente*. *Analele Academiei Române*. XVI, 1893—1894. *Metor. sect. istorice*, p. 1—335.

⁴⁵ E. Fermentzjin, op. cit., p. 268.

⁴⁶ E. Fermentzjin, op. cit., p. 33, 43, 44, 189, 190, 194, 245, etc. Вж. и Н. Милев, цит. съч., с. 41, 83.

⁴⁷ Част от тези писма са обнародвани от биографа на П. Парчевич — граф Юлиян Пячевич. Вж. J. Pejacsevics. Peter Freiherr von Parchevich, *Erzbischof von Martianopol, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer internuntius am kaiserlichen Hofe und kaiserlicher Gesandter bei dem Kosaken-Hetman Bogdan Chmelnicki (1612—1674)*. Nach archivalischen Quellen geschildert. . . *Archiv für österreichischen Geschichte*. LIX, 1880, p. 337—637.

⁴⁸ Вж. Л. Милетич. Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат; К. Телбизов. Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г.; L. Gogove. A bân-sági bolgároknak hajdani és mostani állapötjuk. *Tudományos gyűremény*, 1833, t. XXI, N 9—10; A. Ivič. Ansiedlung der Bulgaren in Ungarn. *Archiv für slaw. Phil.* XXXI, 1910, p. 414—430; I. Moga. Știri despre bulgarii din Ardeal, *Anuarul Institutului de istorie națională al Univ. Cluj*, v. V, 1929—30.

⁴⁹ За обстоятелствата, при които е било извършено сливането на двете францискански провинции и за статута на Българската францисканска провинция след сливането, вж. P. Gygdy. A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj — Kolozsvár, 1939.

⁵⁰ Вж. по този въпрос Л. Милетич. Езикът и книжнината на банатските българи.

⁵¹ С ранната смърт на Е. Ферменджин през 1897 г. е прекъсната дейността на Чипровската книжовна школа, макар и двама последователи на Е. Ферменджин (францисканите „българити“ от Девенския францискански манастир, винганците Иван Балиндов и Аврелий Шербанов) да са правили опит за нейното продължаване. (Ив. Балиндов е започнал 6 статии с религиозно съдържание в изданията от Л. Косилков седмичник „Народна нувала“ през 1904—1906 г., а Авр. Шербанов е обнародвал десетина историко-документални статии за миналото на трансилванските българи в изданията от К. Телбизов в „Банатски български глас“ през годините 1937—1940.)

⁵² Биографски данни за този виден представител на Чипровската книжовна школа и оценката за делото му вж. у К. Иречек. История на българите, с. 320, 322; Л. Милетич. Из историята на българската католическа пропаганда през XVII в., с. 65; Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат, с. 312—313; Б. Пенев, цит. съч., с. 234; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското развитие, с. 132;

П. Динев, цит. същ., с. 13; Б. Пейчев. Философът Я. Пеячевич. — Народна култура, 1969, бр. 21; Съчиненията на Пеячевичи и на Кръстю Пейкич, сб. Чипровци, с. 101; I v. D u j č e v. Medievo bizantino-slavo, II, Saggi di storia litteraria, Roma, 1968, p. 553.

⁵³ За живота и делото на Кр. Пейкич вж. Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в., с. 64; Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат, с. 321; Б. Пенев, цит. същ., с. 232; П. Динев, цит. същ., с. 13; К. Телбизов. Към биографията на Кр. Пейкич. — Векове, 1980, кн. 1, с. 26—35; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското развитие, с. 133; Б. Пейчев. Богословско-философските и политическите възгледи на Кръстю Пейкич. — Изв. Инст. по философия, XVIII, 1968; Ив. Богданов. Кръстю Пейкич. — Младец, 1968, кн. 2—3; В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 83; Ил. Конев. Мисионер на Подунавieto. — Антени, бр. 21, март 1979; J. Tuđinović. Misionar podunavlji bugarin Krsto Pejkić (1665—1731). Zagreb, 1973; E. Angyal. Krstju Pejkić, ein bulgarischer Schriftsteller der Barockzeit.

⁵⁴ Вж. за Фр. Кс. Пеячевич Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в., с. 87; Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат, с. 313; Е. Георгиев. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие, с. 134; П. Динев, цит. същ., с. 13; Б. Пейчев. Съчиненията на Пеячевичи и Кръстю Пейкич, с. 101; Франц Ксавер де Пеячевич, професор от XVII в. и неговата „Historia Bulgarorum“. — Отечество, 1976, бр. 18; В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 93.

⁵⁵ Авторството на Я. Лир е обозначено на гърба на корицата на книгата („auctor est Jacobus Lier“). Биографските данни за него са оскъдни. Знае се само, че през 1746—1748 г. е бил игумен на Алба-Юлския български францискански манастир, в качеството на което е издал историята на изложената в българската църква за поклонение чипровска чудотворна икона на Богородица. Починал е през 1756 г. в гр. Алвинц. (Извлечено от Летописа на Алба-Юлския български францискански манастир.) Вж. и К. Телбизов. Народът, наричани българи. — Плиска — Мадара — Преслав, 21 май 1979.

⁵⁶ Вж. за този автор на първото учебно помагало на илйрийски език за българските училища в Банат и Трансилвания P. S. S a f a r i k, op. cit., p. 198—199; Л. Милетич. Из историята на българската католишка пропаганда през XVII в., с. 64—65; Б. Пенев, цит. същ., с. 234; В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 91; T r. S i m u o r, op. cit., p. 30. Починал е през 1785 г. като енорийски свещеник (в с. Поток, Трансилвания) на местната францисканска енория. (Из Историята на Българската францисканска провинция, с. 43.)

⁵⁷ Историко-документално съчинение, съставено от неизвестен францисканец, описващо състоянието на българските францискански манастири в състава на обединената францисканска провинция св. Иван Капистран.

⁵⁸ Е. Ферменджин е роден на 21 септ. 1845 г. в гр. Винга от родители банатски българи и е кръстен Мартин. Баща му се е казвал Лука, а майка му — Агата. През 1868 г. след завършване на Виенския богословски факултет е бил ръкоположен за свещеник с монашеско име Еусебиус. От 1868 до 1877 г. е служил в манастирите в родния си гр. Винга, с. Радна, гр. Вуковар и др. За добрата му богословска подготовка е бил назначен за преподавател по богословските науки във висшето францисканско училище в гр. Бая (Южна Унгария). Оттам е бил изпратен в Рим, където в качеството му на асистент на генералния предстоятел на Францисканския орден му е било възложено ръководството по издаването на Вадинговите анали. Във връзка с тази му задача е проучил огромно количество архивен материал в десетки архивни хранилища за издирване сведения за историята на южните славяни, част от които е обнародвал. За големите му научни заслуги през 1890 г. е бил избран за член на Хърватската академия на науките. Починал е на 25 юли 1897 г. в гр. Нашице (Хърватско), където е погребан в криптата на францисканската църква. Вж. Л. Милетич. Еусебий Ферменджин, некролог. — Български преглед, г. X, кн. 4, 1887, с. 148—150; L. K o s s i l k o v. P. Euzebius Fermendžino r. k. misnić un reda na Sv. Frančeska, generalen vikár und toži red u Roma. — B: Banatsći balgarsći kalindár, 1932, izd. Iv. Fermendžin, Vinga, p. 36; S r. M a j s t o r o v i č. O. Euzebije Fermendžin, franjevac, akademik (1845—1897), Hrvatsko književno društvo Sv. Cirila i Metoda u Zagrebu.

Е. Ферменджин е автор на голям брой съчинения на латински и на хърватски. (Вж. библиографска справка за отпечатаните му работи и за огромното му ръкописно наследство у S r. M a j s t o r o v i č, op. cit., p. 14—18.) Автор е и на четири статии на родния си език: 1. Neštu un balgarate. Balgarsći denevnić (kalindár) za 1877 gudina. Ureden i izdádin un L. Kossilkov, u Vinga. Timišvár, 1877; 2. Neštu un Vinga váruša. Balgarsći denevnić (kalindár) za 1878 gudina. Ureden i izdádin un L. Kossilkov u Vinga. Timišvár, 1878; 3. Neštu un palučenete. Balgarsći denevnić (kalindár) za 1879 gudina. Ureden i izdádin un L. Kossilkov, u Vinga. Timišvár, 1879; 4. Уторину писму. — Марица (Пловдив), 1881, г. IV, бр. 261.

⁵⁹ Книгата има 189 страници голям формат (80/40), подвързана е с дебела дъсчена подвързия. Съдържа латински текстове на нотирани литургии, написани с изъщипи по форма печатни букви, при широко използване на червенопис. Съхранява се в църковния архив на бившата католическа църква в с. Алвинц (дн. Винцул де жос). Данните за автора са оскъдни. Знае

се, че е починал през 1743 г. в с. Алвинц и че е погребан в криптата на тамошната църква. (Из семейния архив на рода Дерводелин в Алвинц.)

⁶⁰ Молитвеникът е ръкописен, в обем от 233 страници среден формат, с хубав почерк на пергамент, подвързан с кожена подвързия. Съдържащите се в него текстове на молитви са написани с латиница. На вътрешната корица има надпис на латински, с който се удостоверява произходът на книгата. Надписът гласи: *Liber precatoris Valacholiricum Domina quamdam Margaritha Bibics, fundatricis Convictus nobilium Sancti Annensis, per patrem Davidem Biró e Scholis piis concinatus. Testor Emmericus Hagymasi, Scholagrur piarum presbiter. Anno 1800.*

На с. 16 са поместени текстовете на три молитви на румънски език.

Българският текст започва с кръстеното: „U ime Oca+Sina+Duha svatoga. Amen.“

Отделните молитви имат названия: *Molitva k Bogu Oca* (p. 13); *Priporucsanie u volye Boxie* (p. 16); *Molitva po ispovest* (p. 32); *Za mertvi* (p. 36); *Molitva po pricasastenye* (p. 52); *Molitva druga* (p. 56); *Trecha molitva* (p. 58); *Letanie pri svetoga Imena Isusova* (p. 73); *Molitva Bogolyubna Blaxene Device Marie* (p. 157); *Krunica Napostenye Blaxene Device Marie od Eedam Xalosti* (p. 168) и др.

Ето текста на две от молитвите на български език:

1. *Molitva k Bogu ocu.* Boxe Oese nebeski storitelyu moj, koji mene storia zato da te lybim i sluzim na ovi svet i na drugi da falum te u veke; molim te dai milost tvoju da me protivnik moj danasni dan ne pridobie, nego ja nyemu suprod stoim sabu i vazda. Amen.

2. *K Bogu Sinu.* Sinu Boxe odkupitelyu moj koi si mene zato odkupia, ad me prikazes Ocu tvomu nebeskomu molim za muku tvoju o kaxi meni stexе tvoe i presveti serce moje da nikud ne hodi, nego po put prismet volye tvoje. Amen.

Книгата се съхранява в църковния архив на църквата на бившия лицей на отците-пиаристи в гр. Тимишоара, основан от българите Яков и Маргарита Бибиш през 1750 г. По наша преценка тя е от средата на XVIII в. и е написана по поръчка на Маргарита Бибиш от някой български францисканец. (За Яков и Маргарита Бибиш вж. по-долу.)

⁶¹ Биографични данни за Бл. Клайнер и сведения за литературното му творчество вж. у К. Телбизов. Една неизвестна история на България от 1761 г. — Исторически преглед, 1966, кн. 4; Ив. Дуичев. Блазиус Клайнер и неговата „История на България от 1761 г.“ (уводни бележки към „История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г.“ С., БАН, 1977).

Бл. Клайнер е автор на ч. I от „Архив в три части. . .“, съдържащ историята на България и на гл. I—VII от ч. II, описващи историята на Българската францисканска провинция. Летописът на Девенския български францискански манастир, чийто автор е Бл. Клайнер, се съхранява в архива на манастирската църква в гр. Дева.

⁶² Текстът на тази хроника е включен в „Архива в три части. . .“, ч. II, гл. VIII.

⁶³ Един препис от тази хроника се съхранява в Окръжния държавен архив в гр. Алба-Юлия (без сигнатура). Друг препис се намира в архива на Румънската академия на науките в Букурещ. Вж. за него В. Р. Најдеу. Istoria mănăstirii catolice dela Tergovisce incepanda dela timpul cei mai departați și pane la jumatarea secolului trecut redesa dupa documente scrise și monumentelej Archivul isoriei române, 1865, v. I, p. 46—54; Documente inedite relative la istoria catolicismulu in Romania. Columna lui Traian, VII, 1876, N. 5, p. 299—324.

⁶⁴ Вж. за тази хроника К. Телбизов. Още една история на България от средата на XVIII в. — Векове, 1978, кн. 6. В нея освен историята на католическата енория в с. Бешенов се съдържа и обширен исторически очерк по българска история. Причисляваме я към произведението на Чипровската книжовна школа, тъй като неин най-вероятен автор е бил францисканецът Бл. Милли.

⁶⁵ За този документ вж. К. Телбизов. *Bulgarische Adelsgeschlechter in Österreichischen Kaiserreich des XVIII. Jahrhunderts.* Etudes balkaniques, N. 1, 1973, p. 39. Вж. там и биографични данни за съпрузите Яков и Маргарита Бибиш и сведения за учредената от тях училищна фондация.

За да се види българският характер на това произведение, поместваме част от предговора му:

„За произхода на българите в Арадски комитат.

Както други народи дошли да заселят тази изоставена област, така също направили и българите, съвсем малцина обаче и макар да имали своя държава на име *България*, били принудени от събитията и турската тирания да напуснат родната си земя и проникнали за пръв път в Трансилвания в 1688 г. и отново през 1690 г., където обитавали пръснати в колонии по градове и села до 1700 година. След това, като получили кралски декрет, си създали пазарища и градове, като Винц при Алба-Юлия, сега Алба-Каролина, Дева, в Темешварски Банат, Винга или Терезиопол и т. н., и така установени, започнали не само да работят усърдно за увеличението на своя род, но и за увеличение на имот и домакинствата си. Особено са за похвала, че въпреки грижата им за материалните им блага и изгода си никога не са пренебрегвали мисълта за личното си спасение, за която цел удивително покровителствували монасите на св. Серафимски отец Франсиска, които ведно с тях напуснали България. Изглеждало, че българите си откъснали донейде под покровителството на австрийския дом, но с увеличението на нови разходи в Унгария и Трансилвания не могли вече без страх да съществуват там и да не изпи-

тат и те злините, що на всички безразлично нанасял Ракоцневият бунт, след дълго премисляне част се преселили в Трансалпийска Влахия, част пък се приютили в укрепленията, в очакване на изхода от войната. Като най-сетне било смазано въстанието в 1771 г., някои се върнали в предишните си поселища, а други, принудени от положението, обстоятелствата или нуждата, се насочили към други места. Мнозина още обитават в Трансилвания и Банат, както и в Унгария, от които по-забележителни са Станиславичовите, от чийто род произлязъл чанадският епископ Никола Станиславич, Анденин, Качамат, Томянин, Павликиан и някои други, но над всички най-вече изпъкват Бибичови, чието име се прославя над всички с богатство и благородническа титла, с добродетел и неограничена щедрост към светите места и с милост спрямо бедните. Едному обаче, Якову Бибич, толкова е голяма славата, че никакви перипетии на историята не могат я унищожат. Той, освен дето изпъква над своите сънародници, също засенчва и славата на чистокръвните унгарци, тъй като по чуден начин блисти с привилегията на унгарски магнат, големите си богатства, почестите, с високите длъжности и титли. . .“ (Превод от латински).

⁶⁶ Вж. Б. А. Цветкова. Нови документи за историята на освободителното движение в българските земи през XVII в. — Изв. Инст. за история, т. 19, 1967, с. 247.

⁶⁷ Л. Милетич. Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат, с. 416.

⁶⁸ V. Biró. Erdély XVI—XVIII századi kereskedelméről. Kelemen Lajos emlékkönyv, Kolozsvár, 1957, p. 71.

⁶⁹ Л. Милетич. Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат, с. 414.

⁷⁰ Цит. съч., с. 452.

⁷¹ Цит. съч., с. 476.

⁷² Цит. съч., с. 485.

⁷³ Цит. съч., с. 490.

⁷⁴ E. Ferrendžin. Op. cit., p. 316.

⁸⁰ Ibid., p. 318.

АЛЕН РОБ-ГРИЙЕ И „НОВИЯТ РОМАН“

Симеон Хаджикосев

За двайсетина години „новият роман“ престана да бъде нов, неудовлетворените от останалата класика млади писатели, които го създадоха и го отстояваха с жар, отдавна прехвърлиха петдесетте и макар вече не така шумно, както някога, продължават да защитават естетически позиции на младостта си. Прогласената революция в областта на романа — триумфращият вече три столетия епически жанр — се оказа скоропреходна мода, която не успя да взриви здраво вкоренените традиции на класическия тип реалистичен психологически роман. Самоуверените предположения на Ален Роб-Грийе, че един ден критиците ще цитират „новия роман“ от 50-те—60-те години като пример за ясна и разбираема проза, не се оправдаха. Нещо повече, традиционните упреци към „новия роман“, които самият Роб-Грийе систематизира с галска яснота и прецизност в статията си „Нов роман — нов човек“ (1961), се оказаха ония неопровержими причини, обрекли поредния литературен експеримент да си остане докрай в сферата на опита и търсенето.

Не е завидна обаче ролята на ясновидец със задна дата, а прикритото злорадство би било форма на признание на самото литературно явление. Настоящата статия не е закъсняла студия върху „новия роман“. Нейната цел е далеч по-скромна — да набележи основните черти в еволюцията на А. Роб-Грийе, една от ключовите фигури на разглежданото шумно, макар и ефимерно литературно явление. Но проследяването на тази еволюция е невъзможно във от контекста на теоретическите постановки на писателя, изложени в многобройни статии и есета, събрани от него в твърде шумялата на времето книга под знаменателното заглавие „За нов роман“ (1963).

Обстоятелствата изтъкнаха не друг, а тъкмо Ален Роб-Грийе като теоретик на „новия роман“. Разбира се, това не е първият случай на писател — теоретик на дадено литературно направление. Най-близкият му по време предшественик е А. Брьотон, който през 20-те години съз-